

החייבים במצוות מילה

הרב עמית זמיר

הקדמה

מקור החיוב

זמן החיוב - חובת האב ובית הדין ביום השמיני ולאחריו

שיטת המגן אברהם ומחצית השקל: על חיוב האב לאחר היום שמיני

שיטת הדגול מרבבה ושולחן ערוך הרב: על חיוב בי"ד ביום השמיני

שיטת התשב"ץ והרמב"ם: על חוזק חיוב האב

עיון מחודש ברש"י: שני חיובים על האב למול

עיון נוסף בתשב"ץ: חיוב אחרים למול את הילד

סיכום ביניים

שיטת הרא"ש: חיוב כל אדם כאשר האב מינה שליח למול

זמן החיוב - החייבים למול משהגדיל הבן

מסקנה

הקדמה

מעשה באדם המשתייך לאחת מהחצרות החסידיות שנולד לו בן במזל טוב. לקראת היום השמיני המיועד לברית המילה, כיבד בסנדקאות את מורו ורבו, האדמו"ר של אותה חסידות. דא עקא, האדמו"ר התאחר מאוד להגיע לברית המילה והיה חשש גדול ששעת השקיעה תגיע לפני שיספיקו למול את התינוק. עמד המוהל והודיע כי הוא ימול את הבן לפני שקיעת היום השמיני למרות רצון האב להמתין לסנדק הדגול. דבריו עוררו ויכוח סוער והאב התנגד נחרצות. אמנם, לבסוף הגיע האורח החשוב והברית התקיימה כאשר האדמו"ר שימש כסנדק.

האם היה יכול המוהל למול נגד רצון האב?

האם בזמן כלשהו פוקע חיוב האב למול את בנו וחל על אחרים? וכפועל יוצא:

והמצוה הרט"ז היא שצננו למול את הבן, והוא אמרו יתעלה לאברהם: "המול לכם כל זכר". וכתוב בתורה שהוא בכרת מי שמבטל מצות עשה זו, והוא אמרו: "וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו - ונכרתה".

דברי הרמב"ם מוקשים, משום שהמקור אותו הוא מביא לחובת האב למול את בנו - "המול לכם כל זכר" - הוא הפסוק שממנו למדה הגמרא את חובת ב"ד, והיה על הרמב"ם להביא את הפסוק "וימל אברהם את יצחק בנו" כמקור לחובת האב (כמו שהובא מהגמרא לעיל).

יש המתרצים שהרמב"ם באמרו "שצננו למול את הבן", כוונתו לבי"ד ולא לאב - אך בהשקפה ראשונה נראה כי אין זה מסתבר בפשט לשונו. ועוד, שבדרך הטבע האב הוא הראשון שחייב במצוה זו, ומן הסתם עליו מדבר הרמב"ם. שמעתי מהגאון הרב אשר וייס שליט"א, שתירץ שלשון הפסוק "וימל אברהם את יצחק בנו" היא סיפורית, ואי אפשר ללמוד ממנה ציווי לאב. אי לכך, הרמב"ם מבין שמקור החיוב לעצם המצוה הוא הלשון המצווה בפסוק "המול לכם כל זכר", והמקור שהאב הוא אחד המצווים נלמד מפסוק "וימל אברהם". אמנם, גם בתירוץ זה יש קושי, מאחר שאם הרמב"ם בתחילה מדבר על האב, לא היה לו להמשיך ולומר שחייב כרת - שהרי ודאי שכאן הוא מדבר על הבן, שהוא היחיד שחייב כרת, וכדברי הרמב"ם עצמו בהלכות מילה (א, א): "עבר האב או האדון ולא מל אותן - ביטל מצות עשה. ואינו חייב כרת, שאין הכרת תלוי אלא בערל עצמו". אכן, אפשר לומר שכוונת הרמב"ם באמרו "שצונו למול את הבן" היא לכל החייבים בכך - האב, בי"ד והבן עצמו (בדומה לתירוץ הראשון), וכולם נלמדים מן הפסוק "המול לכם" (כתירוץ השני), ובסוף דבריו, כאשר הוא כותב את עונש הכרת, הוא מתכוון רק לאחד מאותם אלה שעליהם דיבר קודם - הבן.

מפירושו רש"י במסכת שבת (קלב ע"ב, ד"ה בינוני) נראה שגם הוא, כמו הרמב"ם, לומד שהחיוב לכולם נלמד מהפסוק "המול לכם כל זכר":

בינוני - כגון שלא בזמנה ולא בר עונשין ואביו מצווה עליו, נפקא לן מ"המול לכם כל זכר".

אך להלן נוכיח שאפשר להסביר את דברי רש"י באופן אחר לחלוטין, כך שאין ראייה שהוא סובר כרמב"ם.

האם יש הבדל בין היום השמיני ובין הזמן שאחר היום השמיני, והאם אז יש למוהל יותר יכולת לבצע חפצו למרות רצון האב?

לשם השלמת התמונה: מה יהיה הדין כשיגדל הבן וחלילה לא נימול - מי חייב במילתו? האם רק הבן עצמו או שמא גם אחרים חייבים?

שלשה חייבים במילת הבן - אביו, בית דין והבן עצמו. כדי לענות על השאלות לעיל עלינו לברר שלושה עניינים ביחס לחיובים אלו:

- א. מקור החיוב של כל אחד מהם.
- ב. זמן החיוב של כל אחד מהם.
- ג. הגדרת החיוב של בית הדין.

מקור החיוב

המקור בתורה למצוה יקרה זו, המוטלת על האב, על בית הדין וגם על הבן עצמו, נלמד במסכת קידושין (כט ע"א):

תנינא להא דתנו רבנן: האב חייב בבנו למול... למולו מנלן? דכתיב: "וימל אברהם את יצחק בנו" (בראשית כא, ד). והיכא דלא מהליה אבוא - מיחייבי בי דינא למימהליה, דכתיב: "המול לכם כל זכר" (בראשית יז, י). והיכא דלא מהליה בי דינא - מיחייבי איהו למימהל נפשיה, דכתיב: "וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו - ונכרתה [הנפש ההוא מעמיה]" (שם, יד).

משמע מהגמרא שלכל אחד מן החייבים ישנו מקור בפני עצמו לחובת מצות ברית מילה:

האב - "וימל אברהם את יצחק בנו".

בית הדין - "המול לכם כל זכר".

הבן עצמו - "וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו - ונכרתה".

הרמב"ם בספר המצוות, בבואו למנות את מצות המילה במנין מצוות עשה, כתב:

1 | לביאור הדרשה עיין בספר המקנה על אתר.

זמן החיוב - חובת האב ובית הדין ביום השמיני ולאחריו

שיטת המגן אברהם ומחצית השקל: על חיוב האב לאחר היום השמיני

באופן הרגיל והבריא האב מקיים את מצות מילת בנו ביום השמיני, ופשוט שעיקר מצות התורה למול מתקיימת באופן הזה - ואדרבה, אם האב בקי באומנות המילה עדיף שלא ימנה שליח תחתיו למול את בנו אלא יקיים מצותו בעצמו (ויש אומרים שאף אסור לו למנות שליח).²

אמנם, מה הדין לאחר היום השמיני? האם גם אז חלה חובה על האב? האם כשהגמרא בקידושין (שזוטטה לעיל) אומרת: "והיכא דלא מהליה אבוא - מיחייבי בי דינא למימהליה", כוונתה לומר שהאב לא מל ביום השמיני, ורק אז, לאחר היום השמיני, בי"ד חייבים למול, או שמא כוונתה שהאב מעולם לא מל וגם לא עתיד למול (מתוך חוסר יכולת או חוסר רצון, וכגון שחלילה מת או כופר במצוה), ואז חייבים בי"ד למול בין בזמנה ובין שלא בזמנה?

מצאנו באחרונים שהתייחסו לשאלה זו: השולחן ערוך בהלכות בדיקת חמץ (אורח חיים תמד, ז) פסק שההולך בתאריך י"ד בניסן לקיים מצוה, כגון למול את בנו, ונזכר שיש לו חמץ בביתו ואין לו זמן לשוב לביתו ולבער את חמצו וגם למול בנו - יבטל את החמץ בלבו. המגן אברהם על אתר (סק"א) מסביר, כי פסק השו"ע הוא רק בשעות שבין הבוקר ועד השעה הששית של יום י"ד, מכיון שאז עדיין לא חל איסור חמץ מדאורייתא - אך לאחר שעה ששית עליו לשוב לביתו ולבער את החמץ גם אם עקב כך לא יספיק למול את בנו, מפני שבשעה כזו הביטול בלבו כבר אינו מועיל. כאן מתעוררת שאלה: הלא השבתת חמץ היא מצות עשה ומילה אף היא מצות עשה, ומדוע עדיפה מצות השבתת חמץ על פני מצות מילה? מתרץ המגן אברהם: "עשה דתשבייתו חמיר טפי, שכל שעתא עובר עליו, מה שאין כן במילה".

המחצית השקל תמה על דברי המג"א הללו:

לא הבנתי, הא גם מילה, אפילו שלא בזמנה, כל שעתא עובר, וכמו שכתב

² השי"ך (חוי"מ שפ"ב, סק"ד) כתב שאסור למנות שליח. אמנם הרבה מן האחרונים (הובאו בפתחי תשובה יו"ד רסד, סק"א) חלקו על השי"ך, וסוברים שאף אם האב מוהל בעצמו יכול הוא למנות שליח תחתיו למול את בנו עבורו, אך בודאי שהם חלקו רק על האיסור שעל האב לתת את המילה לאדם אחר שחידש השי"ך, ואין ספק שגם הם מודים שלכתחילה האב צריך למול בעצמו, ולא לכבד אחר.

מג"א (לעיל סי' רמט, סק"ה) דמהאי טעמא מותר לעשות סעודת מילה שלא בזמנה בערב שבת, דהוי זמנה קבוע...

הוא מותיב לה והוא מפרק לה:

ולכאורה עלה ברוחי, נהי דגם אם עבר יום שמיני על האב למולו, **מכל מקום אין בו חיוב דאורייתא**, דהא בקידושין (כ"ט ע"א) ילפינן דהאב חייב למול בנו מדכתיב: "וַיִּמַל אֲבִרְהָם אֶת יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן שְׁמֹנֶת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים" - והא אברהם מל יצחק ביום שמיני. נהי דהבן עובר כל היום כשיגדיל, מקרא ד"וְיָצֵא (כל) עֶרְלָ [זָכָר] אֲשֶׁר לֹא יִמּוּל אֶת בְּשָׂרוֹ עֶרְלָתוֹ וְנִכְרְתָהּ" (בראשית יז, יד), **אבל על האב אין חיוב מן התורה.**

בדבריו מצאנו תשובה חלקית לשאלתנו, והיא, שהחיוב מן התורה על האב חל רק ביום השמיני, ולאחריו אין כל חובת מילה על האב (מדאורייתא) - זאת מפני שמקור המצוה לאב הוא מאברהם שמל את יצחק בנו, והוא הרי עשה זאת ביום השמיני ללידת יצחק, כמפורש בתורה. אמנם, יש מקום לשאול, האם לדעת המחצית-השקל ישנה מצוה על בי"ד ביום השמיני. אמת שאין זה מפורש בדבריו, אך מצד הסברא נראה שאין חיוב על בי"ד למול בזמנו - לפיכך, ביום השמיני היה למוהל איסור למול את הבן בניגוד לרצון האב, אך לאחר היום השמיני לכאורה היה מותר לו לעשות כן.

שיטת הדגול מרבבה ושולחן ערוך הרב: על חיוב בי"ד ביום השמיני

יש מן האחרונים שסוברים כי מלבד החובה המוטלת על האב למול ביום השמיני ישנו חיוב גם על בי"ד למול, ואפילו ביום השמיני, אף על פי שפשוט שהאב מחויב בכך יותר.

המגן אברהם (אורח תלב, סק"ו) מקשה, כיצד מברך המוהל "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על המילה" ביום השמיני, בעוד שהאב הוא זה שמצוה, ולא המוהל? ומתרץ, שמאחר והמוהל גוזר במו ידיו את הערלה הרי הוא עושה את מעשה המצוה, ולכן יכול לברך. כלומר, הסיבה שהמוהל יכול לומר "וציוונו" אינה מפני שהוא מחויב בדבר (כי לדעת המג"א הוא איננו מחויב בכך ביום השמיני), אלא משום שהוא עושה את מעשה המצוה. הדגול מרבבה על אתר משיג על המג"א, וכותב שהטעם הפוך לגמרי - המוהל מברך אפילו ביום השמיני, לא מפני שהוא עושה בגופו את המצוה אלא משום שגם הוא מחויב במצות מילה ממש - וזאת בתורת בי"ד, מפני שהוא כשליח בי"ד.

שולחן ערוך הרב (או"ח תלב, קונטרס אחרון הערה ב) כתב גם הוא כעין סברת הדגו"מ. הרמ"א בהלכות מילה (יורה דעה רסה, ג) כתב שהחזור על ציצין המעכבין מברך את ברכות המילה שנית. שו"ע הרב מקשה שמדברי הרמ"א עולה שמברכים פעמיים על מצוה אחת, והרי מדברי הרא"ש והטור³ מוכח שאין לברך פעמיים על מצוה! לדוגמה: כאשר אחד מבני הבית בודק חמץ באחד מהחדרים כשליחו של בעל הבית, ובעל הבית כבר בריך על בדיקתו - אין לשליח לברך גם כן בבדיקתו. דוגמה נוספת: בעל תוקע שברך והתחיל לתקוע בשופר ואינו יכול לסיים, אם יש שם בעל תוקע שכבר יצא ידי חובתו בתקיעת שופר מוקדם יותר והוא ממשיך לתקוע במקום הראשון, אין הוא יכול לברך שנית על תקיעותיו שתוקע להוציא את הציבור. ומתוך שו"ע הרב, שבשני המקרים הללו בודק החמץ והתוקע עושים את המצוה מכח הערבות שיש להם כלפי אחרים המחוייבים בדבר, הילכך, אם המחוייבים בדבר כבר שמעו את הברכה או כבר ברכו בעצמם אין למוציאם ידי חובתם רשות לברך - כי הם כבר קיימו את חובת הברכה. מה שאין כן במצות מילה, שהמוהל חייב בה לא רק מדין ערבות אלא גם משום שהוא עצמו, כמו כל ישראל, מחוייב במילה בתורת ביי"ד, ולפיכך, כאשר הוא חוזר על ציצין המעכבין יברך שוב - כי הוא מקיים את מצוותו שלו ולא את מצוה האב (או התינוק) מדין ערבות. יש לציין, שבוודאי ששו"ע הרב מדבר גם על היום השמיני ולא רק על מילה שלא בזמנה, כי הלא דין חזרה על ציצין המעכבין נכון גם במילה בזמנה.

שיטת התשב"ץ והרמב"ם: על חוזק חיוב האב

אך נראה כי דברי המחצה"ש, הדגו"מ ושו"ע הרב נסתרים מדברי אחד מהראשונים, והוא התשב"ץ בתשובה (ח"ג, ח). לפני התשב"ץ הובא מעשה באדם שתאריך מילת בנו בזמנה חל בט' באב, והאב לא רצה למול באותו יום מפני שבעיניו לא ראוי לקיים את המצוה היקרה (ובעיקר את סעודת המצוה) ביום צום ובכי. אותו אדם אף לא שעה לדברי המרא דאתרא שהציע לו למול מן המנחה ולמעלה ולערוך את הסעודה מיד בצאת הצום, ולבסוף מל בנו ביום י' באב.

בראש תשובתו, התשב"ץ שופך אש וגפירית על טעותו של אותו אדם שנעשתה באצטלא של 'כבוד המצוה וסעודתה', ולאחר מכן פונה התשב"ץ לבאר את גדרי חיוב מצות מילה על האב ועל ביי"ד ויחס הזמן שביניהם. התשב"ץ כותב בתחילה

3 כפי שהסבירום האחרונים - עולת שבת ואליה זוטא באו"ח סי' תקפה.

כי מצד התפקיד המוטל על ביי"ד, להעמיד את הדת על תילה, מותר היה לבית הדין להכות את האיש עד שתצא נפשו כמו בכל מצוות עשה שבתורה, כמבואר בכתובות (פו ע"א-ע"ב), שהאומר שאינו רוצה לקיים מצוות עשה כגון לולב או סוכה - מכין אותו עד שתצא נפשו (או עד שישתכנע לקיים את המצוה), ואין כאן דין מיוחד במצות מילה. התשב"ץ מסייג דין זה, ואומר שכל זאת רק ביום השמיני, מפני שאז זוהי מילה בזמנה, אך אם עבר היום השמיני למילה אין ביי"ד יכולים להכות את האב הסורר, ובכך היא דומה ללולב וסוכה שזמנן הוא רק בסוכות ופשיטא שלא יכוהו לאחר זמנן⁴, וכמבואר ברמב"ם:

ואמנם מצות עשה כלם, הנה כל מצוה מהם בעת חיוב עשייתה יש לנו להכות בשוטים הנמנע מעשותה עד שימות או שיעשה אותה או שיעבור זמן החיוב, כי מי שעבר ולא ישב בסוכה דרך משל, אין לנו להכותו אחר סוכות בעבור עברו עליה (ספר המצוות, הקדמה למניין המצוות).

לאחר מכן התשב"ץ מתייחס לחובתם המיוחדת של ביי"ד במצות מילה (כנלמד בגמרא לעיל). בעיון ראשון נראה שהוא פוסק כי כל עוד האב קיים אין שום חובה מוטלת על ביי"ד במילת בנו, ואף על פי שהאב מתעצל בכך. וראיותיו מפסק הגמרא (יבמות מח ע"א) שאין אדם מל גדול בעל כרחו⁵, ומפסק הגמרא (שם ע"ב) שאין מליץ בן ביום השמיני אם אביו אסור בבית הכלא, והסביר רש"י שאין מצוה זו מוטלת על אחרים. המסקנה העולה מדבריו, שכל עוד האב חי וקיים וכל עוד אינו עובר על המצוה בשאט נפש ואינו מתנגד לקיימה באופן עקרוני, לעולם החובה רובצת אך ורק עליו ולא על אף אחד אחר, גם אחר היום השמיני, בניגוד לדעת המחצה"ש, דגו"מ ושו"ע הרב.

4 המעיין בתשב"ץ ייווכח שהוא כתב רק שדין מכין אותו במילה הוא ביום השמיני בלבד מפני שזוהי מילה בזמנה, ואני הוספתי את הדמיון ללולב וסוכה שבזמן מצוותן מכין אותו. כתבתי כן מפני שדבריו קצת קשים, משום שכאשר עובר חג הסוכות אין מצוה כלל בישיבה בסוכה או בנטילת לולב (ואדרבה, באופנים מסוימים יש בזה משום "בל תוסיף"), מה שאין כן במילה, שישנה מצוה גם אחר היום השמיני (בפרט אליבא דהתשב"ץ, הסבור שכל עוד האב קיים אף אחד בעולם אינו מצוה במילה מלבדו, כדלהלן). אם כן, מהיכתי ייתי דאחר היום השמיני לא מכין אותו כדי לקיים המצוה אף שהיא איננה בזמנה? אמנם, גם לפי ההוספה שלי הקושיה במקומה עומדת.

5 יש לעיין בראיה זו שהביא התשב"ץ, מפני שלפי הפשט, הסוגיה עוסקת בדיון על גוי גדול שאביו התגייר, וכוונת הגמרא לומר שאין האב יכול למול את בנו הגדול בעל כרחו (וכן פירשו רש"י ותוספות על אתר) - ואין זה דומה כלל לנדון דידן, מפני ששם אין הגר מחוייב כלל במילת בנו הגוי וגם אין שום חובה על הגוי הגדול עצמו להסיר ערלתו, מה שאין כן בענייננו, שבוודאי יש חיוב על ישראל למול את בנו ויש חיוב על כל יהודי שלא יהיה ערל בעם ישראל. ואף התשב"ץ עצמו הביא את הדחייה שכתבנו לראיה זו, ולכן הוסיף את הראיה מבן שאביו ואמו חבושין בבית הסוהר, ואם כן, מעיקרא מאי קסבר שהביא את הראיה הראשונה?

יש מקום להוסיף ולדון בדעת המחצה⁶ ש לאור דברי הרמב"ם בפירוש המשניות במסכת שבת (ט, ו). לאחר שמבאר את המשנה, הרמב"ם כותב כללים בהלכות מילה, וביחס לאב שעבר ולא מל את בנו ביום השמיני הוא קובע:

עם כל זה לא נפטר מן המצוה, אלא עדין הוא מצווה ומחויב למולו תמיד. וכל זמן שלא מלו הרי הוא עובר על מצות עשה שהגיע זמנה. ואם מלו - נסתלקה מעליו העברה וקיים המצוה.

מבואר ברמב"ם שאף אחר היום השמיני ישנה על האב מצוה מן התורה למול את בנו, בדומה לדעת התשב"ץ, וזאת להפך מדברי המחצה⁷ שסובר שאב מצווה במילת בנו אך ורק ביום השמיני, ולאחר מכן איננו מחויב בכך.

אמנם, הרמב"ם והתשב"ץ נחלקו בחיוב של אחרים אחרי היום השמיני, שבעוד שהתשב"ץ סבור כי אין כל חובה על אחרים כל עוד האב קיים, הרמב"ם, מיד בהמשך הציטוט שהובא לעיל כתב:

וכן כל מי שרואה את הילד הזה הערל ולא מלו - הרי זה עובר על מצות עשה עד שימול אותו כאלו הוא בנו.

דהיינו, שכל אדם מישאל מחויב במילת אותו ילד לאחר היום השמיני⁸, וממילא נתקבלה תשובה לחלק משאלתנו הראשונה - שבוודאי לאחר היום השמיני המולה חייב למול את התינוק, אפילו בניגוד לרצון האב⁹. אמת שלא מפורש בדברים אלו מה הדין ביום השמיני עצמו, אולם זאת ניתן ללמוד מדבריו ביד החזקה ביחס למילה בזמנה:

אין מלין בנו של אדם שלא מדעתו אלא אם כן עבר ונמנע למולו, שבית דין מלין אותו בעל כרחו (מילה א, ב).

התשב"ץ הסביר שהרמב"ם מתכוון שהאב נמנע ממילת בנו מחמת פשיעה ומרד במצות ה', ולא באב שרוצה לקיים מצוותו אלא שמששהה אותה מאיזושהי סיבה.

העולה מדברינו עד עתה: דעת התשב"ץ היא שכל עוד יש אב הוא היחיד שמחויב במילת בנו, בין ביום השמיני ובין לאחריו, בניגוד לדעת שלשת האחרונים שהובאו.

6 להלן ננסה להסביר מהו גדר החיוב שחל על כל בר ישראל באשר הוא במילת ילד זה.

7 כי מסתבר שהרמב"ם עוסק אפילו בילד שאביו קיים ולא מלו מחמת פשיעה וכדומה, ולא דיבר על תינוק שאין אביו קיים. שהרי הוא כותב לפני כן על אדם (חי) שעבר ולא מל בנו, ועל מצאותו זו המשין וכתב שאחר היום השמיני כולם חייבים.

דעת הרמב"ם היא שביום השמיני רק האב חייב במצוה זו, בסתירה לדעת הדגול מרבבה ושו"ע הרב, ולאחר היום השמיני גם האב וגם ב"ד מחויבים, בסתירה לדעת מחצית השקל.

עיון מחודש ברש"י: שני חיובים על האב למול

לעיל, בפרק המבאר את מקור החיוב של האב, בית הדין והאדם עצמו, הבאנו את פירוש רש"י בשבת (קלב ע"ב) האומר שאב חייב במילת בנו לאחר היום השמיני (ולפני שהגיע לגיל חיוב מצוות) מכח הפסוק "המול לְכֶם כָּל זָכָר" (בראשית יז, י), וכתבנו שנראה שהוא סובר כרמב"ם שלשון הציווי שבפסוק זה מחייבת את כולם כאחד.

אך אפשר לבאר דבריו באופן שונה לחלוטין. לשם כך נקדים את סוגית הגמרא בשבת: ישנו דין מפורסם שכאשר יש נגע צרעת במקום המילה ואי אפשר למול אלא אם מסירים יחד עם הערלה את הנגע, ובהסרת נגע צרעת הלא עוברים בלאו של "הַשְּׂמֵר בְּנִגְעַ הַצֶּרְעָתָה" (דברים כד, ה; משנה תורה, הלכות טומאת צרעת י, א), ההלכה היא שמילה דוחה צרעת בין בזמנה ובין שלא בזמנה (שם, ה). הגמרא בשבת מחפשת מקור לדין זה, ובאחד השלבים של הסוגיה הגמרא אומרת שהמקור נלמד מהמילים "בְּשֵׁר עֶרְלָתוֹ" (בראשית יז, יד; ויקרא יב, ג), כאשר המלה "בשר" מיותרת מאחר והיה אפשר לכתוב "ערלתו" בלבד, וייתור המלה "בשר" מלמדנו שיש לכרות את הערלה גם במחיר של קציצת נגע הצרעת שמצוי שם⁸. הגמרא מקשה על לימוד זה באומרה שזה מתיישב רק בילד בן שמונה ימים או באדם גדול בר עונשים שיש להם צרעת במקום מילתם, מפני שבהם כתוב "בשר ערלתו"⁹, אך מהיכן נלמד דין זה גם בילד 'בינוני' - ילד שעבר את גיל שמונה ימים ולכלל עונשים לא הגיע (רש"י) - ואצלו לא כתובה מלת "בשר" מיותרת? אביי מתרץ שבינוני נלמד בצד השהו בין גדול ותינוק בן שמונה ימים.

8 כך ביאר רש"י את הלימוד מהפסוק, אך בתורה תמימה הסביר באופן אחר: "יתכן דמדייק מדלא כתיב 'ימול ערלת בשרו', שכן מציינו כמה פעמים הלשון 'ערל בשר' (יחזקאל מד, ו; שם, ט), ולכן דריש שבא לרמוז דלפעמים צריך לחתוך אף בשר שעל הערלה, כגון היכא שיש בהרת, אף על פי דבכלל אסור לקוץ בהרת כמו שכתוב: 'השמר בנגע הצרעת'. והנה אף על פי דבלאו הכי קיימא לן עשה דוחה לא תעשה, בכל זאת אצטרך רבוי זה, משום דבקציצת בהרת יש עשה ולא תעשה כפי שיתבאר א"ה לפנינו בפרשת תצא שם" (ויקרא יב, ג, הערה כו).

9 בתינוק בן שמונה ימים: "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא יב, ג); בגדול בר עונשים: "וְעֶרְלָת זָכָר אֲשֶׁר לא ימול אֶת בְּשֵׁר עֶרְלָתוֹ - וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמּוּיָהּ, אֶת בְּרִיתִי הִפְרָה" (בראשית יז, יד).

את היום השמיני ללידתו החיוב הרובץ על אביו כמו על כל איש ישראל הוא מהפסוק "המול לכם כל זכר".

נשלים את התמונה לדעת רש"י על פי פירושו במסכת יבמות (עא ע"ב). ההלכה היא שאם יש לאדם בן ערל הוא איננו יכול להקריב קרבן פסח ולאכלו. בסוגיה שם מובאת ברייתא האומרת שמילת בנו מעכבתו בין אם היה ערל רק בשעת השחיטה ובין אם היה ערל רק בשעת אכילת הפסח. הגמרא שואלת כיצד תיתכן מציאות בה מילת הבן אינה מעכבת את האב בשעת שחיטת הקרבן אך כן מעכבת בשעת אכילתו מיד בלילה שלאחר השחיטה? רבא מתרץ שמדובר בתינוק שהוריו חבושים בבית האסורים ושליח שחט עבורם את הפסח, ולפני שירד הלילה השתחררו מבור כלאם ואז מעכבתם מילת בנם מלאכול את הפסח שנשחט עבורם מוקדם יותר. בתוך הסברו מהי המציאות של אב ואם הכלואים בבית הסוהר אומר רש"י (ד"ה חבושין): "ומצות מילה מוטלת עליהם ולא על אחרים". מפורש בדבריו שביום השמיני רק האב חייב ולא שום אדם אחר בעולם, ומשמע שאחר היום השמיני גם אחרים חייבים אף אם האב קיים.

עיון נוסף בתשב"ץ: חיוב אחרים למול את הילד

לעיל נכתב כי התשב"ץ סבור שכל זמן שהאב קיים הוא היחיד שחייב במילת בנו ולא אף אחד אחר בעולם, ומתוך כך הקשינו על האחרונים. אולם בעיון נוסף בדברי התשב"ץ נראה כי קביעה זו שרק האב חייב כל עוד הוא קיים נאמרה בתשב"ץ רק לגבי היום השמיני, אך הוא לא דיבר כלל על מילה שלא בזמנה, וכדי לאמת זאת נצטט את החלק הרלוונטי מתוך תשובתו הארוכה:

ואף על פי שאמרו שזה היא מצוה על האב ואם לא מל אותו אביו היא מצוה על ב"ד כמו שהזכירו בראשון מקדושין (כט ע"א), כשאין אביו כאן, אבל כשאביו כאן אין מצוה זו מוטלת על ב"ד, שהרי אמרו בפרק החולץ אין אדם מל בן איש בעל כרחו. ואף על פי שיש מפרשים אותו לענין גר הבא להתגייר, אבל בפרק הערל (עא ע"ב) אמרו בענין מילת זכריו מעכבתו מלעשות פסח שאם היה האב חבוש בבית האסורים שאין הבן נמול ביום ח' שחל ערב פסח, ושם פירש רש"י ז"ל: "שאינ מצוה זו מוטלת על אחרים". והרמב"ם ז"ל כתב בפרק ראשון מהלכות מילה (הלכה ב): "אין מלין בנו של אדם שלא מדעתו אלא אם כן עבר ונמנע". נראה מדבריו שאם לא עבר ונמנע אלא שהוא מתעצל בה אין חייבין לעשותה בזמנה וכו'.

עד כאן השתלשלות הסוגיה בקיצור, וכעת נגיע לביאור המחודש בדברי רש"י. לשם כך נקדים ונביא שוב את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה (שבת יט, ו) בשלמותם, ועל פיהם נניח את היסוד לביאור ברש"י. הגמרא בקידושין דירגה בשלש מדרגות את החייבים במצוות מילה - אב, ב"ד והבן עצמו. אך כשהרמב"ם העתיק מדרגות אלו, הוא שינה מהמינוח של הגמרא וכתב - אב, כל אדם מישראל, והבן עצמו:

וממה שצריך להזכיר כאן, שאם עבר אדם ולא מל את בנו או יליד ביתו וחמל עליו ביום השמיני הרי זה עבר על מצות עשה גדולה וחמורה מאד שאין בכל המצוות כמות, ולעולם אין לו תשלומין למצוה זו, והרי עונו חמור ממי שעבר עליו חג הסוכות ולא עשה סוכה או ליל פסח ולא אכל מצה. אלא שעם כל זה לא נפטר מן המצוה, אלא עדין הוא מצווה ומחויב למולו תמיד, וכל זמן שלא מלו הרי הוא עובר על מצות עשה שהגיע זמנה, ואם מלו - נסתלקה מעליו העברה וקיים המצוה. וכן כל מי שרואה את הילד הזה הערל ולא מלו הרי זה עובר על מצות עשה עד שימול אותו כאלו הוא בנו. ואם גדל הילד והגיע לכלל עונשים נסתלק החיוב מעל כל אדם ונתחייב הוא למול את עצמו מיד.

ברור שהרמב"ם הבין שכוונת חז"ל באמרם שבי"ד חייבים למול אחר האב אינה לפלוני ופלוני הדיינים אלא שהחיוב מוטל על כל ישראל, אולם בפועל, בדרך כלל בי"ד הם אלו המסוגלים לעשות זאת משום שהם הרשות שבידה הכח להעמיד את הדת על תילה וזהו תפקידם. וכן מפורש בחידושי הרשב"א (שבת קלו ע"ב, ד"ה הכי גרסי): "מאן דלא מהליה אבוה דבית דין מחויבים למימהליה, כדרשינן בפרק קמא דקדושין (כט ע"א) מ"המול לכם כל זכר"... דכל מאן דמהיל ליה מצוה דנפשיה קא עביד". וכן כתב בביאור הגר"א על השו"ע (יו"ד רסא, סק"ז), שבן שאין לו אב וישנו מוהל יחיד בעיר שאינו רוצה למול מכל סיבה שהיא - בי"ד כופים אותו למול "כי מוטלת עליו, שמצוים כל ישראל".

ומכאן לדברי רש"י - בתוך הסברו למושג 'בינוני' רש"י כותב:

ואביו מצווה עליו, נפקא לן מ"המול לכם כל זכר".

ונראה לבאר שרש"י סובר שיש שני גדרים של חיוב על האב: אב חייב במילת בנו מגדר אב רק ביום השמיני, אך אחר עבור היום השמיני פוקע החיוב של האב למול את הילד משום שהוא אביו. אמנם, גם במילה שלא בזמנה האב חייב מגדר בית דין, כי לדעת הרמב"ם (כפי שהראנו) כל ישראל חייבים במילת תינוק זה שלא בזמנה, ובוודאי שהאב לא פחות מכל בר ישראל בכך - לכן, בילד 'בינוני' שעבר

מוכח מהמלים שהודגשו שהקביעה המוחלטת של התשב"ץ שאף אחד מלבד האב אינו חייב במילת בנו הינה רק ביום השמיני, וממילא משמע שאחרי היום השמיני בוודאי שבי"ד חייבים גם אם האב קיים, אלא שאי אפשר ללמוד מדבריו האם האב עצמו חייב ומאיזה גדר - מגדר אב או מגדר בי"ד.

סיכום ביניים

המסקנה העולה מן האמור היא שלדעת הרמב"ם, רש"י והתשב"ץ האב הינו היחיד המחויב במילת בנו ביום השמיני¹⁰, אך לאחר היום השמיני פוקע חיובו מדין אב וחלה עליו החובה למול בנו רק מדין בית דין - "כל ישראל". אולי בכך סרה הקושיה מעל המחצה"ש, כי שמא באמרו שאחר היום השמיני אין חיוב מן התורה על האב כוונתו שאין עליו חיוב מגדר אב, אך יש עליו חיוב דאורייתא מגדר בית דין, ובכך הוא גם מתרץ את תמיהתו על המג"א שאכן רק ביום השמיני האב עובר בעשה דאורייתא הרובץ עליו אישית, אך אחרי היום השמיני העשה ד'תשבייתו' חמור יותר ובכל רגע עובר עליו באופן אישי כי זהו החמץ שלו, מה שאין כן במילת בנו שלא בזמנה שאין עליו חיוב באופן אישי ואין זו מצוותו שלו דווקא.

יש להעיר, כי נראה שמה שאמרנו שאין חובה על האב יותר מכל בר ישראל לאחר היום השמיני זהו רק מדאורייתא, אך הסברא הפשוטה נותנת שהאחריות שהבן לא יהיה ערל וייכנס בברית שבינינו לבין הקב"ה מוטלת על האב יותר מכל אחד אחר גם במילה שלא בזמנה, וכן מפורש במחצה"ש וכן נראה מדברי הרמב"ם בפיהמ"ש.

שיטת הרא"ש: חיוב כל אדם כאשר האב מינה שליח למול

עד כאן ניסינו לתרץ את שיטתו של מחצה"ש כך שלא תהיה מנוגדת לדעת הראשונים, אך שיטתם של שו"ע הרב והדג"מ שסוברים שישנה מצוה על כל

ישראל גם ביום השמיני בודאי מנוגדת לדעת הראשונים שהובאו.

אמנם, מצאנו בדעת הרא"ש שהוא סובר שתיתכן מציאות (שבימינו נפוצה מאד) שחובת מילה בזמנה שייכת לכל ישראל ובכללם המוהל בתורת בי"ד, וזאת אף אם האב חי וקיים ואיננו פושע ולא עובר על המצוה בשאט נפש.

הרא"ש (חולין ו, ח) מביא שאלה שנשאל רבנו תם על אב שמינה מוהל למול את בנו, ולפני שהספיק המוהל למלא שליחותו קפץ מוהל אחר מן הקהל ומל את התינוק. רבנו תם נשאל האם מחויב המוהל השני שביצע את המילה לשלם כסף למוהל הראשון תמורת המצוה שגול ממנו, כדין כל החוטף מצוה מחברו שצריך לשלם לו כראות עיני הדיין או עשרה זהובים (בבא קמא צא ע"ב, ונפסק בשו"ע חושן משפט סי' שפב). רבנו תם פוטר את המוהל השני מתשלומין ומנמק זאת בשני טעמים, ועליהם מוסף הרא"ש טעם נוסף:

...וכן האב שחייב למול את בנו ורצה למולו, וקדם אחר - חייב. אבל אם אין האב רוצה למולו [אלא מינה שליח] כל ישראל חייבין למולו, ובדבור שאמר האב למוהל לא זכה למצוה לחייב לאחר אם קדמו.

כלומר, במקרה והאב רוצה למול בעצמו את בנו אזי זו מצותו שלו ואם אחר יגולנה מעמו יחויב הגולן בתשלומים, אך אם מינה האב שליח והסיר עצמו מקיום המילה בידי ממש אין עדיפות ושייכות לאף אדם מישראל יותר מחברו ולכן אין זו מצוה המוהל הראשון יותר משל השני.

מוכח מדברי הרא"ש שהוא סובר שאפילו ביום השמיני ישנו חיוב על כל ישראל (מתורת בי"ד) למול את התינוק באם האב אינו חפץ למול אותו בעצמו, ואי אפשר לומר שרק האב חייב במילת בנו בזמנה. אם כן, מצאנו סמך בדברי אחד מגדולי הראשונים לדעת הדג"מ ושו"ע הרב, ואף הש"ך פסק את דברי הרא"ש להלכה (בחו"מ שפב, סק"ד).

עד כאן ניסינו לענות על השאלה ביחס לחיובי האב ובית הדין כשהבן קטן, בהמשך נברר את צדדי החיוב בזמן שהילד גדל והגיע לכלל עונשים.

זמן החיוב - החייבים למול משהגדיל הבן

פשוט וברור שכאשר הילד גדל והגיע לגיל מצוות הרי נתחייב במילת עצמו כשם שחייב בכל המצוות. אולם, יש מקום לשאול האם רק הוא חייב במצוה זו, או שמא

10 ובאן מקום אתנו לתרץ סתירה לכאורה בדברי הרמב"ם בין פיהמ"ש ליד החזקה, כי הנה בניגוד לאמור בפיהמ"ש שרק האב חייב ביום השמיני, בהלכות מילה (א, א) כתב הרמב"ם: "ובית דין מצווים למול אותו הבן או העבד בזמנו". ומתוך החיבור בין שני מקורות אלו ברמב"ם יש לומר כי כוונתו בהלכות מילה שבי"ד חייבים למול את הבן בזמנו אם האב עבר ונמנע ולא מל בנו (וממילא מה שכתב מיד בהלכה הבאה: "אין מלין בנו של אדם שלא מדעתו אלא אם כן עבר ונמנע למולו, שבת דין מלין אותו בעל כרחו", הוא פירוש להלכה א), וכמו שכתב בפיהמ"ש.

גם אביו או ביי"ד חייבים בזה.

מדברי הרמב"ם בהמשך פירושו למשנה במסכת שבת (שציטטנו לעיל) מבוואר שאין חובה על אף אחד בעולם במילת הבן מלבד הבן עצמו: "ואם גדל הילד והגיע לכלל עונשים נסתלק החיוב מעל כל אדם ונתחייב הוא למול את עצמו מיד". לפי המהלך שהובא לעיל בדעת הרמב"ם ושאר הראשונים, יש לומר שהחובה פקעה גם מבי"ד וגם מהאב שחיובו לאחר היום השמיני הוא מתורת בי"ד, ואין על האב חיוב אפילו מצד אחריותו לבנו או מצד חינוך בנו.

גם בדברי ספר החינוך (מצוה ב) משמע להדיא שהאב ובי"ד חייבים במצוה זו כל עוד לא הגיע הבן לגדלות: "דיני המצוה - על מי מוטלת מילת הקטנים" וכו'.

הריב"ש נשאל (שו"ת סי' קלא) מפני מה פסק הרמב"ם שכאשר אב מל את בנו הוא מברך "למול את הבן" (משנה תורה מילה ג, א), ולעומת זאת בפדיון הבן אב הפודה את בנו מברך "על פדיון הבן" (ביכורים יא, ה¹¹)? מסביר הריב"ש שכל המצוות שאנו מברכים בלמ"ד, כגון ציצית ("להתעטף בציצית") וסוכה ("לישב בסוכה"), זה משום שאדם המקיימן הוא עצמו חייב בהן - לעומת פדיון הבן, שעיקר חיובה מוטל על הבן אלא שהוא אינו יכול לקיימה בגלל גילו הצעיר, אך אם יגדל הוא יהיה היחיד שחייב במצוות פדיונו, ועל כן האב הפודהו מברך "על", כי הוא רק כשליחו של בנו. מקור החילוק הזה נמצא בדברי הרמב"ם עצמו: "כל העושה מצוה, בין שהיתה חובה עליו בין שאינה חובה עליו - אם עשה אותה לעצמו מברך 'לעשות', עשה אותה לאחרים מברך 'על העשייה'" (ברכות יא, א). יש להעיר שפסק הרמב"ם שכשאב מל את בנו הוא מברך "למול" מתייחס גם למילת בנו הגדול, כי הלא הרמב"ם לא חילק בהלכה זו בין הגילאים השונים של הנימול. לפי זה, משמע מדברי הריב"ש שאב חייב במילת בנו גם כשהגדיל, כי הרי הריב"ש סובר שמצוה שמוטלת על האדם המקיימה הוא מברך עליה בלמ"ד - "לישב בסוכה", "להתעטף בציצית", "למול את הבן".

בספר ברכת שמואל לגאון רבי ברוך בער מקמניץ (קידושין, סי' יח) מוסיף ביאור נפלא בדברי הריב"ש: למצוות פדיון הבן יש שני מרכיבים, האחד עצם מצוות הפדיון והשני הקיום בפועל שלה. הסבר הדברים - התורה ציוותה את הבכור לפדות

את עצמו והמצוה שייכת לבן, אך מאחר וזמן קיומה העיקרי הוא בהיות הבכור בן שלשים יום ואין לו יכולת לקיימה בגיל זה, התורה חייבה את האב לקיים את המצוה בפועל. כלומר, על האב חל חוב ממוני לשלם לכהן ועל ידי כך הוא מקיים את מצות פדיון הבן שהטילה עליו התורה בפועל. כדרכו, הוכיח זאת הברכת שמואל בחריפות ממקורות שונים, וביניהם מסוגיית הגמרא בבכורות (מט ע"א), האומרת שהאב חייב לשלם חמשה סלעים לכהן אף אם בנו נפטר חלילה מן העולם לאחר גיל שלשים יום, ואכמ"ל בראיותיו.

אך אל לנו לשכוח כי הריב"ש רוצה לתרץ על ידי חילוק זה את פסקי הרמב"ם בענין ברכות המצוות השונות, ואם כן, המסקנה העולה מהריב"ש היא שלדעת הרמב"ם אב חייב במילת בנו גם לכשהגדיל בתורת אב¹², וזאת להפך ממה שהוכחנו לעיל בדעת הרמב"ם. ועוד יש להקשות, שהרי ראינו שהרמב"ם כותב מפורשות בפיהמ"ש שמהגדיל הבן הוא היחיד שחייב במילת עצמו.

נראה שאפשר לתרץ קושיות גדולות אלו על פי הסברה שהנחנו לעיל בענין חובת האב לאחר היום השמיני. לאחר שהתבאר לעיל כיצד דברי המחצה"ש מתיישבים עם דברי הראשונים שאומרים שאב חייב במילת בנו לאחר זמנה בתורת בי"ד, כתבנו שהדעת נותנת שמצד אחריות האב ליוצא חלציו מוטל עליו יותר מאחרים לדאוג שבנו יהיה מהול. לפי זה, ייתכן כי הסיבה שהרמב"ם כתב שאב חייב במילת בנו הוא "למול" גם כאשר בנו גדול היא משום אחריות זו לכך שבנו לא יהיה ערל ויכנס בביתו של אברהם אבינו ויהיה חלק מקהל עדת ישראל, וכפי שהסביר הריב"ש שנוסח "למול" הוא מפני שזו מצוה המוטלת על האב. וצ"ע.

מסקנה

ביום השמיני החובה למול את הבן מוטלת רק על האב (לדעת רש"י, רמב"ם ושו"ת התשב"ץ), ולכן המוהל לא היה יכול למול את הבן בניגוד לרצון האב. יוצא מן הכלל הזה הוא אב שאינו רוצה למול בנו מחמת מרד וכפירה, או כשהאב איננו קיים חלילה, שאז המוהל חייב למול את הבן בתורת בי"ד (כמבואר בדברי הדגול

12 כי אם היה חייב בתורת בי"ד כמו שהוכחנו בדעת הרמב"ם, היה עליו לברך "על המילה" כנוסחת בי"ד, וכמבואר ברמב"ם (מילה ג, א) שבי"ד מברכים "על המילה".

11 מקור הנוסח לברכת מצות זו הוא מהגמרא בפסחים (קכא ע"ב).

מרבבה ושו"ע הרב). אולם, לדעת הרא"ש גם ביום השמיני ישנה מצוה על כל ישראל למול את התינוק אפילו אם האב קיים אלא שלא רוצה למולו בעצמו (ולא במרד ובמעל חלילה), וכדעתו פסקו הש"ך, שו"ע הרב והדגו"מ, ולכן במקרה שפתחנו בו את מאמרנו היה יכול המוהל למול את הילד למרות רצון האב אפילו ביום השמיני.

נראה שלאחר היום השמיני אין למוהל לקחת את המצוה מידי האב לכתחילה לכל הדעות, כי אף על פי שפקע החיוב של האב מדין אב, כמו שהוכחנו בדברי רש"י וסיעתו, הלא אמרנו שלאב יש יתרון על פני אחרים גם בגדרי בי"ד והוא מחויב יותר מכח האחריות לבנו המוטלת עליו, וכך גם נראה מנוסח הברכה שמברך האב - "למול" - לשיטת הרמב"ם מפני שרובצת עליו חובה גדולה יותר מאחרים וכדברי הריב"ש. אמנם, אם האב מתרשל או משתהה במצותו נראה שיכול המוהל למול גם בעל כרחו של האב.